

BEĆIR DŽAKA
(Sarajevo)

ŠTA JE POMOGLO PRIHVATANJU PERZIJSKE KNJIŽEVNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Istoričari koji su tragali za uticajima perzijske književnosti na Balkanu pomalo su iznenađeni izuzetnim prihvatanjem perzijske književnosti i nastankom književnosti na perzijskom jeziku u Bosni i Hercegovini već u 16. vijeku, posebno i stoga što nije bilo nikakvih direktnih kontakata između naroda Bosne i Hercegovine i Irana. Međutim, putevi kojim su dolazili uticaji perzijske književnosti i teren za nastanak i razvoj književnosti na perzijskom jeziku u Bosni i Hercegovini bili su utrti i pripremljeni još u stoljećima prije dolaska Turaka i islama u Bosnu i Hercegovinu. Između ostalog, i rasprostriranjem iranske tradicije posredstvom manihejskih i novomanihejskih učenja u našim krajevima. Uticaji iranske civilizacije na Balkanu, odnosno u Bosni i Hercegovini, dakle, djelomično su ostvareni posredstvom manihejaca, posebno zahvaljujući postojanju i djelovanju neomanihejskih sekti, posebno bogumila.

Poznato je da se Mani pojavio u Iranu sredinom III vijeka. On je sa svojim učenjima nastojao da uspostavi univerzalnu religiju koja bi bila prihvaćena u čitavom svijetu. U tome nastojanju, on je, zadržavajući osnove iranskog dualizma, u svom sinkretičkom učenju prihvatio i sintetizirao određena učenja zoroastrizma, budizma i hrišćanstva. Učenja iz ovih religijskih sistema Mani je unio u svoj sistem, ne u njihovom prvobitnom obliku, nego im je dao novi, univerzalniji smisao. Za razliku od religija iz kojih je baštiniio, Mani je smatrao da sav materijalni svijet, odnosno ovosvjetski vid života u svim svojim fizičkim pojavnostima ne potječe od načela dobra, od dobrog boga, nego od načela zla. Mani tvrdi da prvi ljudi, Adam i Eva, kao materijalne pojavnosti, potječu od predstavnika zlog načela Ahrimena, ali da je u njima zarobljena čestica, iskra božanske svjetlosti koja čini esenciju, suštinu čovjeka. Upravo zahvaljujući toj iskri čovjek posjeduje i neke elemente božanske prirode. Spas čovjeka uslovljen je oslobađanjem ove božanske iskre iz okova materijalnosti ljudskog tijela, tj. oslobađanjem božanskih elemenata iz materijalnosti svijeta. Čovjekova bit će se na taj način spasiti od zaborava u koji je privremeno bila pala miješanjem sa tijelom, tj. sa materijom. "Ogledalo duše sa sebe će očistiti nepoželjnu patinu tjelesnosti", veli Mani. Prema učenjima Manija, ono što je na ovom svijetu za životinjsku prirodu ljudske duše drago i slatko, u stvari je ništavno i neprepo-ručljivo. Između ostalog, to je brak, rađanje potomstva, zadovoljavanje tjelesnih

strasti, borba za vlast, za slavu, imetak i sl. Ovo su sve mamci i zamke pomoću kojih Arhimen želi da u okovima zadržava svjetlost božanskog porijekla i da joj na taj način onemoguću da se konačno oslobodi materijalnosti.

Maniheizam se ubrzo poslije smrti njegova osnivača (umro 273.) proširio na dosta širokom prostoru između Tigrisa i Atlantskog okeana. Ali se susreo i sa žestokim otporom i progonima od strane rimskih imperatora, posebno Dioklecijana. Ovi progoni bili su toliko žestoki i sveobuhvatni da već sredinom petog vijeka maniheizam u svom prvobitnom, izvornom obliku biva iskorišten iz Zapadne Evrope. Ipak će se i poslije takvih progona manihejska učenja i dalje sačuvati i tinjati u Evropi, posebno južnoj i na Balkanu, nekoliko stotina godina, izbijajući na vidjelo u novopojavnim oblicima. Ta učenja prenosili su i čuvali pripadnici raznih sekti, kao što su patareni, katari, bogumili i dr. koje naučnici nazivaju zajedničkim imenom-novomanihejske sekte. Prvi pisani pomen o bogumilima u Bosni datiran je 1199. godine u pismu Vukana Nemanjića papi Inoćentiju III u kome mu se žali da su u Bosni Ban Kulin i određeni broj građana prišli katarskoj herezi. Vjerovanja i dogme bogumila u suštini se malo razlikuju od manihejskih. U specifičnim uslovima Bosne, koja se nalazila priklještena između interesa Zapada i Istoka, posmatrajući da je ono poslužilo kao sredstvo okupljanja svih društvenih snaga u Bosni koje su se odupirale katoličkoj crkvi i hegemonističkim težnjama sa sjeverozapada kao i istočnohrišćanskoj crkvi i aspiracijama za političkom prevlašću nad Bosnom od strane krugova koje je ta crkva podržavala. U tome se, manje-više, sve do dolaska Turaka i uspijevalo.

Ne ulazeći u raspravu o načinu i obimu širenja islama u Bosni i Hercegovini, zna se da su vjernici "bosanske crkve" ili bogumilski heretici poistovjećivali turskog sultana Mehmeda Fatiha sa obećanim Faraklitom, spasiocem, koji će ih osloboditi od nasrtaja i sa Istoka i sa Zapada. U vezi s takvim raspoloženjem stanovnika Bosne, interesantan je i indikativan slučaj koji se desio na vizantijskom dvoru kada su osmanlijski Turci zauzeli veći dio Male Azije. Kada je Vizantijskom carstvu zaprijetila neposredna opasnost od osmanskih Turaka, car je predlagao da se zatraži pomoć od Rima. Međutim, dvorski velikodostojnici, a da i ne govorimo o raspoloženju drugih, odgovorili su caru da će radije prihvatiti turski turban nego kardinalski šešir rimskog pape. Oko širenja islama u Bosni i u drugim krajevima, ne treba zaboraviti ni tolerantnost islama i njegovu otvorenost za etnička i lokalna kulturna nasljedja, zatim vrlo brzu prilagodljivost novim uslovima što je ostavljalo mogućnost približavanja islama drugim religijama i civilizacijama između ostalog i za približavanje islama bosanskoj ili bogumilskoj crkvi čija su porijekla sa istog geografskog i civilizacijskog miljea i naslanjaju se na istu kulturnu baštinu. Ta je činjenica omogućavala bosanskim prozelitima da sasvim ne odbace i ne zaborave mnoge elemente bogumilske religije i tradicije. Ima podataka iz kojih se vidi da je sve do polovine 19. vijeka u Bosni bilo kriptobogumila.

Da li je nestankom bogumilstva prestalo zračenje elemenata iranskog

cvilizacijskog kruga u Bosni i Hercegovini? Ne, nikako. Turci su od Iranaca primili islam u koji su unijeli dosta elemenata svoje civilizacije. "Islam se koristio iranskom tradicijom i preuzimao iz nje, možda ne direktno, nego indirektno, posredstvom jevrejske vjere, misticizma i manihejstva", piše Jak Duchesne Guillemen u svojoj knjizi "La Religion de l' Iran Antique". Islamska nauka i filozofija, ili misaonost uopšte, za svoj vrhunski uspon u velikoj mjeri ima da zahvali iranskim naučnicima. Farabi, Zekerija Razi, Ibn Sina, Biruni i veliki broj drugih iranskih naučnika na polju nauke i filozofije sjedinili su iransku i neiransku tradiciju sa učenjima islama i dali svijetu novu nauku i filozofiju. Takva nauka i filozofija sa naglašenim uticajima iranskog kulturnog nasljeđa stigla je u Bosnu posredstvom Turaka. Tim putem su iranska tradicija i civilizacija, po drugom put, sada samo u drugom islamskom ruhu, počele da zapljuskuju civilizaciju naroda Bosne i Hercegovine i da se sa određenim svojim elementima ugrađuju u nju, što je naročito uočljivo kod islamiziranog dijela stanovništva Bosne i Hercegovine. Zato i kažemo da turska osvajanja i širenje islama među stanovništvom Bosne i Hercegovine nisu prekinuli postojanje nego, štaviše, značila su novi period prodiranja i zračenja iranske tradicije u našim krajevima. To je pomoglo da perzijska književnost zatekne u Bosni i Hercegovini pripremljen teren za prihvatanje djela perzijske književnosti i za nastajanje novih djela na perzijskom jeziku koje su pisali naši autori.

Književnost na perzijskom jeziku u Bosni i Hercegovini nosi pečat tesavvufa koji se uveliko naslanja na iranske tradicije, znači tradicije koje stoje pod jakim uticajem manihejskih učenja. "Danas je većina naučnika i istraživača shvatila da osnovi tesavvufa nisu uzeti iz Indije niti iz neoplatonske filozofije, nego da su mnoge osobine tesavvufa i tesavvufska učenja porijeklom iz Irana", piše Weekenz, profesor Univerziteta u Kembridžu. A Edvard Braun u predgovoru u svojoj knjizi "Istorija iranske revolucije" piše: "Na planu vjere Iran je čovječanstvu dao Zoroastra iz čije su vjere s različitim intenzitetom vršene kompilacije od strane judaizma kršćanstva i islama. Zatim je dao Manija čijom je zaslugom Iran postao centar neobične vjere koja je stoljećima prodirala i vršila uticaj u svijetu kršćanstva i islama".

Kao što je poznato osnovna postavka i tesavvufa kao i manihejstva je ista, a to je da je ljudska duša, ljudska suština, odvojena od svog božanskog prouzročitelja i da život na ovom svijetu i sav mehanizam svijeta treba da služi kao sredstvo za spasavanje i oslobađanje Božanske iskre iz okova materije. Stalna težnja duha, Božanske iskre, jeste da se vrati svome Izvoru i da se u Njemu utopi i nestane kao jedinka, izgubi svoje osobine jedinke. Veliki sufijski pjesnik iz 13. vijeka, Iranac Dželaludin Rumi, poznat i kao Mevlana ili Mevlevi, odmah u prologu svog velikog sufijskog spjeva Mesnevi je na usta *neja*, svirale, istrgnute iz trstinjaka, na simboličan način saopštava tu temu:

"Svako ko se od izvora odvoji,
Čeka časak da se ujemu povrati".

Kada znamo da je tesavvuf preplavljen učenjima starih iranskih vjera i

da su najveće sufije porijeklom Iranci ili su pod jakim uticajem iranske tradicije, biće nam jasnije zašto su tesavvuf i perzijska književnost tesavvufskog usmjerenja našli plodno tlo i pobornike u Bosni, znači u sredini gdje su postojali jaki i svježi ostaci neomanihejske tradicije. Prema tome, kontinuitet duhovne iranske tradicije u Bosni i Hercegovini jeste vrlo važan faktor za prihvatanje izvorne iranske književnosti na perzijskom jeziku i za onako brzi i iznenađujući razvoj književnosti na perzijskom jeziku u našim krajevima. Jer, suštinski, iranske crte u manihejskoj i neomanihejskoj tradiciji, koja je postojala u Bosni i Hercegovini, očito su pogodovale za širenje tesavvufa i derviških redova u ovim krajevima, a time i za prihvatanje i njegovanje književnosti koja prati tesavvuf. Poznato je da se na Istoku, posebno u Iranu, ustalio običaj da se u stilu saopštavaju razne nauke i učenja, u ovom slučaju sufijska. Takav običaj je prenesen i u Bosnu i Hercegovinu. Jedan od prvih autora sufijske orijentacije u Bosni, po svojoj prilici pripadnik hurufijskog tarikata, bio je pjesnik poznat po nadimku Vahdeti, koji je rođen u Dobrunu kod Višegrada u 16. vijeku (umro 1597.). On je bio pod jakim uticajem tesavvufskog učenja. Pjesnik nadimkom Vahdeti (Jedinstveni) želi da naglasi svoje ubjeđenje i vjerovanje u božije jedinstvo. Nema sumnje da korijeni ovakvog učenja Vahdetija podsjećaju na učenja bosanskih bogumila da je sve postojeće nastalo iz Jednog jedinog Izvora. Njegovo učenje vidi se iz njegovih stihova na turskom jeziku, a kao karakteristične možemo izdvojiti sljedeće:

"Kapljica u more kada stigne, nestane je,
Prestane biti kapljica i zove se sedam mora.
U stvari, kapljica je voda, i tek odvojena od vode je kapljica.

I obratno, kada kapljica u vodu stigne, ponovo voda postane.
Duša zaljubljenog je kapljica iz mora svjetlosti Bića božijeg.

Kada do Voljenog stigne, nestane je.
Ako leptir željan dana i poklonik ljubavi prema svjetlu,
Do svijetle stigne, nestane u svjetlosti vatre i s njom jedno postane."

Safvet-beg Bašagić i Hazim Šabanović u svojim radovima nabrajaju više autora koji su pisali na perzijskom jeziku, a porijeklom su iz naših krajeva, što ovdje ne želimo ponavljati. Pored duhovnih uticaja i tragova iranske tradicije, u Bosni se osjeća i susreće i uticaj materijalne iranske kulture. U mnogim građevinama osjećaju se iranski uticaji. U Bosni se nalaze brojni ostaci mitraističkih bogomolja, a posebno su poznati nadgrobni spomenici, stećci, neomanihejske sekte bogumila koji se nalaze po čitavoj Bosni i okolnim pokrajinama oko Bosne i Hercegovine.

Na kraju još jednom da istaknemo da uticaji iranske civilizacije kod nas osjetnije počinju širenjem manihejstva, da bi se sačuvali i nastavili da postoje

u novomanihejskim učenjima bogumila, a kasnije nakon dolaska Turaka i nakon prihvatanja islama u ovim krajevima, bili obnovljeni i sačuvani kroz razne sufijske i derviške pokrete.

ŠTA JE POMOGLA PRIHVATANJU PERZIJSKE KNJIŽEVNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Re z i m e

Iako nije bilo nikakvih direktnih kontakata između naroda Bosne i Hercegovine i Irana, uticaji iranske civilizacije kod nas počinju još prije dolaska Turaka, širenjem manihejstva da bi se sačuvali i nastavili da postoje u novomanihejskim učenjima bogumila. Kasnije, nakon dolaska Turaka i prihvatanja islama u ovim krajevima ti uticaji su obnovljeni i sačuvani kroz razne sufijske i derviške redove.

Uporedo s razvojem tesavvufa čijem širenju su pogodovale upravo te iranske crte u manihejskoj i novomanihejskoj tradiciji u Bosni i Hercegovini, razvijala se i književnost tesavvufskog usmjerenja. Ostaci neomanihejske tradicije kao kontinuitet iranske tradicije u BiH bili su vrlo značajan faktor za prihvatanje izvorne islamske književnosti na perzijskom jeziku kao i za brzi razvoj književnosti na perzijskom jeziku u našim krajevima, tako da je bilo više autora koji su pisali na perzijskom jeziku, a porijeklom iz naših krajeva.

WHAT CONTRIBUTED TO THE ACCEPTANCE OF PERSIAN LITERATURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

S u m m a r y

Although Bosnians and Herzegovinians had no direct connections with Iran, the influence of Persian civilization had been visible in this region long before the Turkish conquest. This influence had been realised through Manichaeism, and it was preserved and continued in Neo-Manichaean doctrine of the members of "Bosnian Church". After Turkish occupation and the acceptance of Islam these influences were renewed through Sufi and dervish orders.

Together with the development of "tasawwuf" (Iranian traces found in Manichaean and Neo-Manichaean tradition in Bosnia and Herzegovina contributed to this development), the literature of that kind was developing as well. Traces of Neo-Manichaean tradition, as continuation of Iranian tradition, in Bosnia and Herzegovina played important role in the acceptance of the original Islamic literature written in Persian, as well as in the quick development of the literature in Persian language in our regions. There was a lot of writers of Bosnian descent who wrote in Persian.